hş., bk. İndeks; Şebânkâreyî, *Mecmaʿu'l-ensâb* (nşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363 hş., s. 106-107; Hândmîr, *Düstûrü'l-vüzerâ'* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 2535 şş.; Browne, *LHP*, bk. İndeks; Abbas İkbâl, *Vezâret der ʿAhd-i Selâṭîn-i Büzürg-i Selcūḳî* (nşr. M. Taki Dânişpejûh), Tahran 1338 hş., s. 124-147, ayrıca bk. İndeks; C. L. Clausner, *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 43, 46, 47, 105, 106, 121, 126-127, 132-133; A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *CHIr.*, V, 203-282; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 12-15, 17-20, 22-24; a.mlf., *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 43, 55-67, 149-150, ayrıca bk. İndeks.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜEZZİN
(المؤذّن)

Sözlükte "çağrıda bulunan, ezan okuyan, kāmet getiren kimse" mânasındaki **müezzin** kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "münâdî" anlamında iki âyette geçmektedir (el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/70). Hadislerde "ezan okuyan, kāmet getiren" mânasında kullanılır, bazan bu anlamda münâdî kelimesi de yer alır (Buhârî, "Vuḍû'", 5; "Eẕân", 7). Müezzinler için **sâih** (çağıran, davet eden; Taberî, VIII, 439) ve **mükebbir** (tekbir alan) gibi unvanlara rastlanmaktadır. Münâdîlik İslâm'dan önce Araplar'da mevcuttu. Mekke'de Dârünnedve'de yapılacak toplantılar münâdîler vasıtasıyla duyurulduğu gibi şehirlerde ve kabileler arasındaki önemli olaylarla umumi toplantılar müezzin veya münâdî adı verilen şahıslar tarafından halka ilân edilirdi.

Hz. Peygamber hicretten önce Mekke'de bazı duyurular için münâdîler görevlendirmiş, ancak müslümanları namaza çağırmak amacıyla özel bir görevli tayin etmemişti. Müezzinlik görevinin Mekke'de başladığına dair rivayetler doğru değildir (Nûreddin el-Halebî, II, 296 vd.; Mahmûd Muhammed es-Sübkî, IV, 125). Medine'de genellikle Bilâl-i Habeşî bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salâh es-salâh" (haydi namaza) diye çağrıda bulunduysa da bu uygulama yeterli görülmemiş, Resûl-i Ekrem'in 1 (622) veya 2. (623) yılda ezanın lafızlarını belirlemesiyle müezzinlik müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra müezzin kelimesi sadece namaz vakitlerini duyuran ve kāmet getiren kimseleri ifade etmek suretiyle münâdîlikten ayrılmışsa da münâdînin nâdiren müezzin karşılığı kullanıldığı da görülmektedir (Makdisî, s. 182).

İlk müezzin, ezan ve kāmeti Resûl-i Ekrem'den öğrenen ve Neccâroğulları'ndan bir kadına ait evin damına çıkarak sabah ezanını okuyan Bilâl-i Habeşî'dir (Buhârî, "Eẕân", 1, 3). Müezzinliğin önemine işaret eden Hz. Peygamber, "İnsanlar müezzinlik yapmanın ve ilk safta bulunmanın ne kadar sevap olduğunu bilselerdi buna ulaşmak için kuraya başvururlardı" demiştir (Buhârî, "Eẕân", 8). Resûlullah zamanında müezzinlik görevi Medine'de Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm, Kubâ'da Sa'd b. Âiz el-Karaz ve Mekke'de Ebû Mahzûre tarafından yerine getirilmiştir. Müezzinler bir arada bulundukları vakit Bilâl birinci, Ebû Mahzûre ikinci, İbn Ümmü Mektûm üçüncü müezzin sayılırdı (Makrîzî, IV, 46). Bilâl-i Habeşî ezan okuduktan sonra Hz. Peygamber'in kapısı önünde durarak onu namaza davet ederdi. Bu uygulama Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Sa'd b. Âiz, sonraki devirlerde devlet başkanlarının müezzinleri tarafından sürdürülmüştür. Bilâl-i Habeşî'nin Resûl-i Ekrem'in vefatının ardından müezzinlik yapmak istememesi üzerine bu iş için Mescid-i Kubâ'nın müezzini Sa'd b. Âiz görevlendirilmiştir. Bayram namazına gidilirken müezzinler Hz. Peygamber'in önünde yürür, ellerinde Habeş Necâşîsi Ashame tarafından gönderilen ve "aneze" diye bilinen asâyı taşırlardı (İbn Sa'd, III, 178; Taberî, II, 418).

Resûlullah, tayin ettiği valilerden ve İslâm'a giren kabilelerden imam ve müezzin istihdam etmelerini isterdi (*Müsned*, IV, 217; Buhârî, "Eẕân", 17). Hz. Ömer'in, Kûfe kadılığına ve beytülmâl idaresine gönderdiği Abdullah b. Mes'ûd'u müezzinlikle de görevlendirmesi Hz. Peygamber'in başlattığı uygulamanın sürdürüldüğünü göstermektedir (İbnü'l-Fakîh, s. 202, 208). Resûl-i Ekrem'in Mekke fethinde Bilâl'e Kâbe'nin damında ezan okutmasından hareketle bir yerin fethinden sonra fetih ezanı okunması, fethedilen yere imam ve müezzin tayin edilmesi ilk dönemlerden itibaren âdet haline gelmiştir (İbnü'l-Esîr, IX, 34; İbn Bîbî, I, 345; İbn Kesîr, XII, 346).

Hz. Osman'ın Mescid-i Nebevî'de müezzin sayısını dörde çıkarmasından sonra (Abdülhay el-Kettânî, I, 157) özellikle büyük ve merkezî camilerde cuma başta olmak üzere önemli gün ve gecelerde ezan ve kāmetin dışında çeşitli vazifeler üstlenen birden çok müezzin görevlendirilmiştir. Bunlardan biri başmüezzin (reîsülmüezzinîn, şeyhülmüezzinîn) olarak tayin edilirdi. Fethedilen yahut yeni kurulan şehirlerde yaptırılan cami ve mescidlerde merkezî idare, mahalle halkı veya bâni tarafından müezzin görevlendirilmesiyle müezzinlik dinî hizmetler alanında imamlıktan sonra en önemli kurum haline gelmiştir. Cami ve mescidlerin yanı sıra külliye, medrese, hankah, ribât, tekke ve zâviye gibi kurumlarda da müezzinler vazife yapmıştır.

Asr-ı saâdet'ten itibaren müezzinler sesi güzel ve gür, Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okuyan, mûsikiye vâkıf kimseler arasından seçilirdi. Hz. Peygamber'in yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlediği ve içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezan cümlelerini öğrettiği rivayet edilmektedir (Dârimî, "Ṣalât", 7). Resûl-i Ekrem ayrıca çeşitli sözleri ve uygulamalarıyla müezzinliğin önemine işaret etmiş ve müezzinlerden görevlerini usulüne uygun, insanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmalarını, gereksiz yere seslerini yükseltmemelerini istemiştir (*Tecrid Tercemesi*, II, 567).

Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına müezzinlerin ezan okuması için "mi'zene" adı verilen yüksekçe bir yer yapılmıştır. Emevî Halifesi Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında müezzinlerin seslerini daha uzaklara duyurabilmeleri ve sesi duymayan kimselerin uzaktan görerek vaktin girdiğini anlamaları, ayrıca sahur ve iftar vakitlerinin bildirilmesi, bazı duyuruların yapılması için minareler inşa edilmiştir.

Bilâl-i Habeşî'nin beytülmâl işlerine de bakması, Hz. Ali'nin müezzini İbnü'n-Nebbâh'ın halifenin kâtipliğini ve Abdullah b. Zübeyr'in müezzininin kadılık vazifesini yapması örneklerinde görüldüğü gibi müezzinler farklı görevler de üstlenmişlerdir; bu uygulama sonraki dönemlerde devam etmiştir. Müezzinler genelde hayatlarının sonuna kadar görevlerini sürdürürlerdi. Özellikle büyük şehirlerde belli ailelerden gelen müezzinler birkaç nesil boyunca bu görevi yerine getirirlerdi. Mekke ve Medine'de Ebû Mahzûre ile Sa'd b. Âiz el-Karaz'ın soyundan gelenler uzun süre müezzinliği uhdelerinde bulundurmuşlardır.

Emevîler devrinden itibaren devlet başkanlarının yanı sıra emîr, vali, kumandan gibi üst düzey yöneticiler de özel müezzin istihdam etmiştir. Memlükler'de saltanat nâiblerinin, Altın Orda Hanlığı'nda emîr ve hatunların elçilik, kâtiplik ve müderrislik de yapan müezzinleri bulunuyordu.

Zamanla Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî ile Emeviyye ve Ezher gibi büyük camilerde farklı mezheplere ait her mihraba ayrı müezzin tayin edilmeye başlanmıştır. Bu camilerdeki müezzin sayısının

otuz ile yetmiş arasında olduğu belirtilmektedir. Mekke'de ve Dımaşk'ta önce Şâfiî müezzinlerinin, ardından diğer mezhep müezzinlerinin kāmet getirdiği kaydedilmektedir (İbn Cübeyr, s. 68).

Hayatı boyunca Mescid-i Harâm'da görev yaparken müezzinliği de öğreten Ebû Mahzûre Mekke okuyuşunun, Sa'd b. Âiz Medine okuyuşunun kurucusu kabul edilmektedir. İslâmiyet'in yayıldığı bölgelerde görevlendirilen müezzinler bu iki okuyuştan birini esas almıştır. Fâtımîler'den itibaren müezzinlerin hâkim mezhebin anlayışına uygun biçimde görev yapması zaman zaman şikâyetlere sebep olmuştur (İbn Kesîr, XI, 284, 287).

Hz. Peygamber, beraberinde Bilâl-i Habeşî olduğu halde Mescid-i Kubâ'ya gittiğinde müezzinliğin Sa'd b. Âiz tarafından yerine getirilmesi, Ebû Mahzûre'nin, Mescid-i Harâm'da müezzinlik görevinin Emevî Halifesi Muâviye'nin müezzini tarafından üstlenilmesine karşı çıkması bir yerde önceliğin vazifeli müezzine ait olduğunu göstermektedir (Abdürrezzâk es-San'ânî, I, 459-460, 464). Öte yandan müezzinlerin bazan görevlerini ihmal ettikleri veya yetkilerini aştıkları, Emevî valilerinden Ziyâd b. Ebîh'in müezzininin yaptığı gibi halkı zorla camiye topladıkları, ezanı vaktinden önce okudukları veya siyasî olaylar sebebiyle görev yapamadıkları görülmektedir (Taberî, V, 372; VII, 613; İbn Kesîr, XIV, 122, 244).

Resûl-i Ekrem ve ilk iki halife zamanında cuma namazı için hutbeden önce sadece iç ezan okunurken Hz. Osman döneminden itibaren dışarıda da ezan okunmaya başlanmıştır. Müezzinler, aşırı yağmur sebebiyle cuma günü namazın Mescid-i Nebevî'de kılınamayacağını duyurmak gibi bazı istisnaî görevler de üstlenirdi (Buhârî, "Ezân", 41).

Bayram namazları için mescide gidilirken Resûlullah devrinde olduğu gibi müezzinler namazı kıldıracak halifenin veya valinin önünden yürürlerdi. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde kurban edilecek hayvan Mescid-i Nebevî'nin müezzini tarafından halifenin önüne getirilirdi (*a.g.e.*, VII, 333). Fâtımîler'den itibaren tören alaylarına katılmaya başlayan müezzinler Mekke'de minberin basamaklarına oturarak, Hindistan'da fillerin üzerinde tehlîl ve tekbirlerle bayram törenlerini yönlendirirlerdi (İbn Cübeyr, s. 116; İbn Battûta, II, 516, 580; Makrîzî, II, 367).

Müezzinlerin önemli günlerde bilhassa yatsı ve sabah namazlarından önce, cuma ve bayram gecelerinde minareden tesbihatta bulunmaları, cuma ezanından evvel salâ okumaları âdeti ilk defa Mısır'da Mesleme b. Muhalled'in (ö. 62/682) valiliği esnasında Amr b. Âs Camii'nde uygulanmıştır. Daha sonra bu uygulama Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, dua, kaside ve ilâhiler de ilâve edilerek bütün İslâm dünyasında yaygınlaşmıştır (Makrîzî, IV, 51; Nuaymî, II, 130). Memlükler devrinde büyük camilerde Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirmeyi emreden Ahzâb sûresinin 56. âyeti cuma geceleri ezandan sonra başmüezzin tarafından okunur, diğer müezzinler de bunu tekrarlardı (İbn Kesîr, XIV, 205). Müezzinlerin farz namazlardan sonra otuz üçer defa okuduğu "sübhânellah", "elhamdülillâh" ve "Allâhüekber" şeklindeki tesbihata 742'de (1341) Kādılkudât Takıyyüddin es-Sübkî, üç defa "estağfirullâh el-azîm" ve "Allâhümme ente's-selâm ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm" ibareleriyle sabah ve akşam namazlarından sonra bazı zikir ve tesbihatı ilâve etmiştir (*a.g.e.*, a.y.). Mısır ve Suriye'de 791 (1389) yılından itibaren müezzinler her ezanın ardından Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirmeye başlamıştır (Makrîzî, IV, 49).

Halife, sultan, vezir ve kumandanlar göreve geldiklerinde, sefere çıktıklarında veya dönüşlerinde müezzinler onları öven kasideler okurlardı. Abbâsîler'de biat edilecek halifenin adı minarelerden halka bildirilirdi (Taberî, VIII, 555). 463'te (1070-71) Kāim-Biemrillâh ve Sultan Alparslan adına hutbe okunacağı siyahlara bürünmüş müezzinler tarafından ilân edilmişti (İbnü'l-Esîr, X, 63). Müezzinler, vaktin girdiğini devlet başkanına yahut valiye haber verdikten sonra ezan okuyarak bekler, kāmeti onlara göre ayarlarlardı. Halifelerin beş vakit namaza çıkmayı terkettikleri Abbâsî ve Fâtımî dönemlerinde müezzinlerin halifeyi namaza davet görevi ortadan kalkınca çeşitli vesilelerle halifenin adı minarelerde zikredilerek övme uygulaması başlamış, Fâtımîler'le mücadeleye giren Selâhaddîn-i Eyyûbî bunu kaldırmak istemişse de başarılı olamamıştır. Buna ilâveten Mısır, Suriye ve Hicaz'daki bütün camilerde sabah namazından önce halifenin yanında Hz. Peygamber'in anılması âdetini getirmiştir (Makrîzî, IV, 47-50). Mekke'de "müezzin-i zemzemî" adı verilen başmüezzin, her akşam namazından sonra ve yeni ay girince ezan okuduğu yere çıkarak yüksek sesle emîri tebrik eder, Mekke yönetiminde bulunmuş kimseleri öven bir kaside okurdu. Osmanlı döneminde de bu uygulama sürdürülmüştür. Memlükler devrinde Hicaz ve Mısır'da müezzinler tarafından toplu olarak okunan ezana "sultan ezanı" denilirdi (*Kitâbü Vakfi's-Sulṭân en-Nâṣır*, s. 157).

Müezzinler açılış törenleri başta olmak üzere çeşitli etkinliklere katılırlardı. Muhammed b. Kalavun, Kal'atü Cebel tamamlanınca Mısır'daki bütün müezzinleri açılış törenine çağırarak aralarından seçtiği yirmi kişiyi burada görevlendirmişti (Makrîzî, III, 370). Müezzinlerin vazifeleri arasında ölüm haberlerini halka duyurmak da bulunuyordu (İbn Kesîr, XIV, 143). Nitekim Abbas b. Abdülmuttalib'in vefatı Medine'nin kenar mahallelerine gönderilen bir müezzin tarafından duyurulmuştu (İbn Sa'd, IV, 23). 781 (1379) yılından itibaren bu görev müezzinlerin minarelerden okudukları salâ ile yerine getirilmeye başlanmıştır (Mahmûd Muhammed es-Sübkî, IV, 193). Savaşlarda şehid olan önemli kişilerin şehâdetini halka duyuran müezzinler (Taberî, IV, 302) cenazelerin teçhiz ve tekfiniyle uğraşır, bazı bölgelerde cenaze götürülürken vefat eden kimsenin iyiliklerini sayarlardı. Hükümet merkezinden gelen ferman ve mektup gibi önemli duyurular da halka müezzinler tarafından okunurdu (İbn Kesîr, XIV, 68, 72). Müezzinlerin görevlerini iyi yapıp yapmadığı muhtesibler tarafından denetlenirdi (İbnü'l-Uhuvve, s. 176-177). İbn Battûta'nın, Maldivler'de kadılık vazifesini üstlenince buradaki adalara emirnâmeler göndererek devletten maaş alan imam ve müezzinlerin görevlerini iyi yapmalarını istemesi ve tayinleriyle bizzat ilgilenmesi (*er-Riḥle*, II, 597, 669) müezzinlerin kadılar tarafından denetlenebildiğini de göstermektedir.

Müezzinlere maaş bağlandığına dair ilk haberler Hz. Ömer devrine kadar ulaşır (Hatîb, II, 81) ve Hz. Osman'dan itibaren müezzinlerin sürekli maaş aldığı belirtilir (Makrîzî, IV, 47). Hârûnürreşîd zamanında divana kayıtlı müezzinlere yıllık 1000 dinar verilirken Muktedir-Billâh döneminde hilâfet sarayı ve müştemilâtını kapsayan Dârülhilâfe'de görevli müezzinlere günlük $3\frac{1}{3}$ dinar ücret ödeniyordu (Dayfullah Yahyâ ez-Zehrânî, s. 206, 470). Nâsır-ı Hüsrev, Dımaşk'tan Kayrevan'a kadar bütün şehir ve köylerde müezzin bulunduğunu ve bunların maaşlarının valiler tarafından ödendiğini kaydeder (*Sefernâme*, s. 109). Müezzinlere ramazan aylarında, bayramlarda, önemli gün ve gecelerde ek tahsisat ayrılırdı. Müezzinlik görevini fahrî olarak üstlenenler de bulunuyordu (Taberî, IX, 107). İbn Haldûn, Me'mûn dönemine ait maaş

defterlerinden hareketle müezzinler dahil dinî hizmet ifa edenlerin fazla servet sahibi olamayacağını söyler (*Muḳaddime*, s. 393). Müezzinlerin maaşlarına dair ayrıntılı bilgiler vakıfların gelişmesiyle birlikte artmaktadır. Vakfiyelerde müezzinlere yapılacak maaş ödemeleriyle beraber gıda ve giyecek tahsisatı yanında ek görevlerine dair bilgiler de vardır. İbn Asâkir, Dımaşk camilerinde vazife yapan müezzinlerin maaşlarının büyük bir kısmının vakıf gelirlerinden karşılandığını söyler (*Târîḫu Dımaşḳ*, II, 288-321).

Anadolu Selçukluları döneminde Seyfeddin Torumtay'ın düzenlediği 665 (1266-67) tarihli vakfiyede Amasya'daki Gökmedrese Camii'nde görevli müezzinle salâ müezzininin maaşı yıllık 3'er müd buğday (Kucur, s. 22), Kırşehir Emîri Cacaoğlu Nûreddin tarafından düzenlenen 670 (1272) tarihli vakfiyede Kayseri'de görevli müezzinin maaşı yıllık 240 dirhem (Temir, s. 101, 134) olarak tesbit edilmiştir. Aynı vakfiyeden medresenin mescidinde vakıf gelirlerinden herhangi bir tahsisat almadan Kur'an öğreten müezzine yılda 120 dirhem (*a.g.e.*, s. 96, 126, 129) ve 645 (1247) tarihli vakfiyeden kervansarayın mescidinde görev yapacak olan müezzine yılda 150 dirhem maaş yanında 24 müd buğday verildiği anlaşılmaktadır (Turan, X/39 [1946], s. 482-483).

Memlük Sultanı Hasan b. Muhammed b. Kalavun'un yaptırdığı Sultan Hasan Külliyesi'nde bir başmüezzinle on altı müezzin görevlendirilmiş, bunlardan başmüezzine aylık 50, diğerlerine 40'ar dirhem maaş tahsis edilmiş ve ramazan aylarında 10'ar dirhem daha ödeneceği belirtilmiştir (*Kitâbü Vaḳfi's-Sulṭân en-Nâṣır*, s. 157-158, 214). el-Melikü'l-Eşref Şa'bân zamanında Mescid-i Harâm'da görevli beş müezzinle Mescid-i Nebevî müezzinleri yıllık 400 dirhem, Mekke'yi kuşatan tepelerde vazife yapan müezzinler ise yıllık 120 dirhem ücret alıyorlardı (Râşid el-Kahtânî, s. 98, 121). İlhanlılar devrinde Tebriz'de inşa edilen Rab'-ı Reşîdî Külliyesi'ndeki müezzinlerden dâimî kadroda bulunan iki müezzine yıllık 90 dinar maaş ve günlük 4 men (3333 gr.) buğday ekmeği, sadece cuma günleri görev yapan on müezzine ise yıllık 50 dinar maaş ve günlük 10 men (8333 gr.) buğday ekmeği ödenek ayrılmıştı (Özgüdenli, I, 116). Beylikler döneminde Sivas Sâhibiye Medresesi'nde bulunan iki müezzine yıllık 300'er dirhem-i sultânî veriliyordu (Kucur, s. 19). Amasya Burmalı Minare Camii'nde iki müezzin münâvebe ile, cuma günleri ise birlikte görev yapıyor ve günlük 3'er dirhem ücret alıyorlardı (*a.g.e.*, s. 20).

Hankah, ribât, tekke, zâviye gibi kurumlarda görevlendirilen müezzinlerden ayrıca aşçılık, hâdimlik, bevvâblık, ferrâşlık gibi hizmetlerden bir veya birkaçını üstlenmeleri isteniyordu. XIV. yüzyılda Tokat'taki Ebüşşems Hankahı'nda vâkıfın âzatlılarından ve onların evlâdından olması şart koşulan bevvâb aynı zamanda müezzinlik yapıyor ve bunun karşılığında kendisine yılda 120 dirhem maaşla günde 3 ukıyye ekmek veriliyordu. Veled-i Kâblu Hankahı'nda ezanı mutlaka hankahın kapısının yanında okuması şart koşulan müezzin ferrâşlık, bevvâblık ve aşçılık görevlerini de üstleniyor ve yılda 320 dirhem maaş alıyordu (*a.g.e.*, s. 91-92).

Osmanlı Dönemi. Osmanlı Devleti'nde din hizmetlerinin yürütülmesinde önemli bir yer işgal eden müezzinler sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleriyle geniş bir kitle oluştururlar. Osmanlı şehir örgütlenmesi içinde, önemli görevler üstlenen mahalle imamının yardımcısı müezzinlerdi. Müezzinler padişah beratı ile göreve başladıklarından Osmanlı devlet sisteminde şahsî vergi yükümlülüğünden muaf olan gruplar (askerî) içinde sayılır ve görevlerinin sona ermesiyle yeniden sivil statüsüne dönerlerdi (Barkan, *Kanunlar*, s. 32, 384).

Yeniçeri ortalarında, serhadlerdeki müstahkem mevkilerde, askerî teknik sınıflar içinde, askerî eğitim kurumlarında, donanma ve tersanelerde, baltacı ocaklarında ve askerî hastahanelerde padişah beratı ile müezzin tayin edildiği bilinmektedir; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni ordu teşkilâtında alaylar ve taburlar içinde de müezzin görevlendirilmiştir. 1208 (1793) tarihli belgede, bir saray mektebi olan Galata Sarayı'nda müezzin kadrosunun boşalması halinde kasriyed ve evlâdiyet şartıyla intikali doğru bulunmayıp ehil bir kimsenin tayin edilmesi istenmişti (*Türkiye Maarif Tarihi*, I, 40). 1076-1105 (1665-1693) yılları arasında Tersâne-i Âmire'nin camisinde bulunan on beş görevli arasında bir sermahfil, üç müezzin ve bir salâ müezzini bulunuyordu (Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s. 48). Donanma gemilerinde de müezzin görevlendirilir, namaz vakitlerinde her gemiden bir müezzin mizana direği çarmıhına tırmanarak ezan okurdu. Osmanlı Devleti'nde ufak bir garnizonu barındıran kalelere, derbendlere müezzin tayin edildiği, bunlara askerî hizmet yükümlülüğüne tâbi olmaksızın timar tevcih edildiği görülmektedir (Beldiceanu, s. 38).

Sarayda görev yapan padişah müezzinlerine "müezzin-i hâssa, müezzin-i şehriyârî, hünkâr müezzini" adı verilirdi. Başlarında sermüezzinin bulunduğu hünkâr müezzinleri müezzinbaşının yardımcısı olan sermahfil tarafından Enderun'a alınır, mûsiki bilgisi ve müezzinlik âdâbı öğretildikten sonra sermahfilin tavsiyesi ve Dârüssaâde ağasının arzı ile görevlendirilirdi. Hünkâr müezzinlerinin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saray görevlileri arasına girdikleri, XVI. yüzyılda önce üç, daha sonra altı olan sayılarının bu yüzyılın son çeyreğinden itibaren on beş olarak sabitlendiği görülür. Hezarfen Hüseyin Efendi de saray müezzinlerinin sayısının on beş olduğunu ve bunlara yıllık toplam 48.960 akçe ödendiğini kaydeder (*Telhîsü'l-beyân*, s. 94). Bu sebeple 1669-1670 yıllarına ait bütçe kayıtlarında günlük 175 akçe ödeme yapılan on dokuz saray müezzininin bulunması (Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, II, 764), D'Ohsson'un bunların sayısını otuz iki olarak kaydetmesi (*Tableau général*, VII, 9) ve 1218'de (1803) sayılarının on bire düşmesi (BA, D.KRZ, nr. 33474, s. 35) istisnaîdir. Başlangıçta eşit ücret alan ve daha sonra kıdemlerine göre farklı ücret takdir edilen saray müezzinleri müezzinbaşının öncülüğünde Osmanlı ordusunun yola çıkması ve karşılanması, surre alayının İstanbul'dan ayrılışı, alay sancağının alaya ilk verilişi, sancağa madalya takılması gibi törenlere katılırdı. Enderun'da Baltacı Mehmed Paşa ve Bıyıklı Ali Paşa gibi saray müezzini olup daha sonra sadrazamlığa kadar yükselenlerin yanında önemli devlet adamlarının müezzinliğini üstlenenler de vardır. Hünkâr müezzinleri 1826'da Muzıka-i Hümâyun'un kuruluşunun ardından bu çatı altında toplanmıştır (ayrıca bk. HÜNKÂR MÜEZZİNİ).

Cami ve mescidlerin dışında da resmî müezzinler mevcuttu. "Ehl-i hiref-i hâssa" adı verilen bu müezzinlerin sayısını kendi mesleğinin de müezzinlik olduğunu söyleyen Evliya Çelebi 700 olarak gösterir (*Seyahatnâme*, I, 224). Sanat ve ticaretle ilgisi olmadığı halde ehl-i hirfetten sayılan bu müezzinler vezir, âyan ve diğer ileri gelenlerin müezzinleriydi. Bunlar geçit resmine katılırlardı. Hünkâr müezzinleri ikişer, sadrazam müezzinleri birer pay alıp sefere giderken bu müezzinler selâtin ve vezir camilerinde görevli müezzinlerle birlikte İstanbul'da kalıp sefere giden ordu müezzinlerine birer aylık ulûfelerini verip

yardım ederlerdi (*a.g.e.*, I, 226). Fâtih Sultan Mehmed'in türbesinde ve Urfa'daki Halvetî Tekkesi'nde biri salâ müezzini olmak üzere ikişer müezzin görevlendirilmesi örneklerinde olduğu gibi (Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, II, 1134; Yüksel, s. 174) yalnız bu görevi üstlenenlerin yanında müezzinlerin imamlık, hatiplik, kayyımlık, aşçılık, devirhanlık, zâkirbaşılık gibi hizmetlerden bir veya birkaçını yerine getirenlere de rastlanır. Dârülaceze'nin yanı sıra Dârülhayr gibi Batı tarzında açılan eğitim kurumlarında da müezzin görevlendirilmiştir (BA, A. MKT.NZD, nr. 169/20; Albayrak, I, 13, 121).

Müezzinler mescid ve camilerin vakıflarından maaş alıyordu. Tayinleri önceleri vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislâmın tasdikiyle hazırlanan beratla oluyordu. II. Mahmud devrinden itibaren maaş tahsisi sistemine geçilince tayin teklifi Evkāf-ı Hümâyun Nezâreti tarafından yapılmaya başlanmıştır. Taşradan gelenlerin başvuruları için kadı i'lâmı, adayın dilekçesi ve vakıf mütevellisinin arzı gerekirdi.

Çeşitli mukātaa gelirlerinin kaynak gösterildiği cami ve mescidlerin cihetlerine maaşlar genellikle yıllık olarak verilirken bunların dışında kalanlara günlük, aylık ve üç aylık ödeme şekli benimsenmiştir. Maaş yanında aynî ödeme yapıldığı gibi özellikle taşrada ücretlerin tamamı yıllık olarak verilebiliyordu. Ücretler genellikle düşük seviyededir. İstanbul'daki müezzinler taşraya göre, İstanbul'da selâtin camileri ve saray müezzinleri ise diğerlerine göre daha yüksek ücret alırdı. Müezzinbaşı ile yardımcılarına diğer müezzinlerden daha yüksek maaş tahsis edilirdi. Müezzinlerin ayrıca ramazan aylarında, bayramlarda, mübarek gün ve gecelerde, saltanat değişimlerinde, selâtin camilerinde padişah veya devlet büyükleri namaz kıldığında ek gelirlere nâil oldukları görülmektedir (BA, YPRK. HH, nr. 6/59; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 334).

Müezzin tayinlerinde dinî bilgi yanında güzel ses ve mûsiki bilgisi de aranırdı. Ancak görevin küçük yerleşim birimleriyle kırsal kesimlerde babadan oğula veya diğer aile fertlerinden birine geçmesi bu ölçünün her zaman geçerli olmadığını gösterir. Bazan taşrada bir mescidin bütün görevleri bir kişinin veya aynı ailenin fertlerinin üzerinde toplanırdı. Büyük yerleşim birimlerinde ise adaylar arasında yapılan imtihanlarla liyakatli kimseler tercih edilmekteydi. Düzenlenen vakfiyelerde müezzin tayin edilecek kişilerin nitelikleri, görev alanları ile ezan ve kāmet dışında yükümlü oldukları vazifeler sıralanmıştır. Eğitim durumlarına işaret eden kayıtlar, genellikle müezzinlerin imam ve hatipler kadar düzenli bir eğitim görmediğini, güzel ses ve aileden tevarüs dışında fazla bir özellikleri bulunmadığını göstermektedir. Hassa müezzinleriyle selâtin camisi müezzinlerinin ise dinî bilgiler ve güzel ses yanında çok iyi bir mûsiki bilgisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bundan dolayı İstanbul'da yetişen müezzinlerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderildiğine dair örneklere rastlanmaktadır (Evliya Çelebi, IX, 51, 87). İstanbul'daki Yenicami için imtihanla otuz altı müezzinin tayininde olduğu gibi (*Topçular Kâtibi Abdülkadir [Kadrî] Efendi Târihi*, I, 653) müezzinlik tayinlerinin mutlaka bir imtihan sonucu gerçekleştirilmesi istenmiş (BA, *MD*, nr. 41, hk. 44) ve imtihansız müezzin tayin edilmemesi için hüküm çıkarılmıştır (BA, *MD*, nr. 33, hk. 28).

III. Selim devri ricâlinden Behiç Efendi, aralarında müezzinlerin de bulunduğu din görevlilerinin işlerinin ehli olmalarının yanında bulundukları yerlerde bilhassa siyasî ve mülkî meselelerin çözümünde istifade edilebilecek bir niteliğe sahip bulunmaları gerektiğini vurgular (*Sevânihü'l-levâyih*, vr. 7[b], 8[a], 12[a-b]). Evkāf-ı Hümâyun Nezâreti'nde oluşturulan komisyon tarafından 10 Cemâziyelâhir 1305 (22 Şubat 1888) tarihinde hazırlanan Tevcîhât-ı Cihât Nizamnâmesi'nde müezzinlik görevi verilecek kimselerin İstanbul'da Mahkeme Teftiş Heyeti huzurunda, taşrada idare meclislerinde hâkim, müftü, evkaf muhasebecisi ve mahallî ulemâdan oluşacak bir heyet tarafından imtihana tâbi tutulması, başarılı görülenlerin ayrıca iyi hallerine dair şehâdetnâmelerinin incelenmesinden sonra tayinlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. İki camide birden imamlık veya müezzinlik cihetlerinin aynı şahısta toplanmasına izin verilmemesi, iki camide görevli olanların bunlardan birini tercih etmesi, birden fazla müezzini bulunan camilerde herhangi bir kadro boşalması durumunda tayinlerin kıdem esasına göre yapılması hükme bağlanmıştır. 1913'te imam-hatip ve müezzin yetiştirmek amacıyla Medresetü'l-eimme ve'l-hutabâ açılmış, ancak I. Dünya Savaşı sebebiyle istenen sonuç alınamamıştır (*Türkiye Maarif Tarihi*, I, 163). Medreselerin ıslahını, yenilerinin açılmasını ve ihtisaslaşmaya gidilmesini öneren Ziya Gökalp, Medresetü'l-müezzinîn ve'l-kurrâ adıyla bir mektebin kurulmasını teklif eder (*a.g.e.*, V, 1349). Medine'de görevlendirilecek hatip ve müezzinleri yetiştirmek üzere Medresetü'l-hutabâ'nın açılması teşebbüsü de neticesiz kalmıştır (İbnülemîn-Hüseyin Hüsâmeddin, s. 247). Müezzinler, 1826 yılından itibaren kurulan yeni orduya asker teminiyle ilgili düzenlemelere kadar askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. 19 Aralık 1848 tarihli askerî kanunnâmeyle görevlerini bizzat kendileri üstlenmek ve vekil bırakmamak şartıyla muafiyetlerinin sürmesine, istekleri halinde ise orduya katılabileceklerine karar verilmiş ve askere gitmemek için cami görevlerine tâlip olanlara dikkat edilmesi istenmiştir (BA, A. DVN.MHM, nr. 98/-2; Beydilli, s. 67-68).

Osmanlı döneminde uygulanan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdürülen cumhur müezzinliği müezzinlerin bazı ibareleri birlikte, bazılarını ise nöbetleşe okumalarıyla gerçekleşirdi. XVI. yüzyılın başlarında Fâtih Camii'nde görev yapan müezzinler üçerli iki grup halinde minareye çıkarak toplu ezan okurlardı (bk. CUMHUR MÜEZZİNLİĞİ). Mescid-i Harâm'ın her minaresine ayrı bir müezzin tayini uygulaması Osmanlı devrinde de devam etmiştir (BA, İrâde-Dâhiliye, nr. 8231). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mescid-i Nebevî'de müezzinler akşam haricindeki vakitlerde minarelerde iki buçuk saat kalır, ezandan önce tehlil, tekbir, tesbih, salâtü selâm ve çeşitli dualar okurlardı (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 76).

Müezzinlerin önemli bir kısmı mûsiki yanında güzel sanatların diğer dallarıyla da ilgilenirdi; tesbîhat, mahfel sürmesi, dua ve mihrâbiye okur, temcîd, münâcât, salâ, tardiye, tekbir, mevlid, mi'râciye, Muhammediye, tevşîh, na't gibi cami mûsikisinin formlarını icra ederlerdi. Bunun yanında ölüm haberinin duyurulması için minarelerden okunan salâ yanında cenazenin kabrine götürülüşü sırasında düzenlenen cenaze alayında ve definden sonra olmak üzere iki çeşit salâ okurlardı. Padişahlarla hânedan mensupları ve devlet ricâlinin vefat haberleri müezzinbaşılara buyruldu çıkarılarak selâtin camilerinde okunan salâlarla ilân edilirdi. Sarayda ve bazı konaklarda meşhur müezzinlerin katıldığı teravih namazları kılınır ve burada müezzinlerin birlikte okudukları ilâhilere "ramazan ilâhisi" denirdi.

Türk mûsikisinde şöhret bulmuş bestekâr ve hânendeler içinde çok sayıda müezzin vardır. Bunlar arasında XVII. yüzyılda Sultan Ahmed Camii müezzinbaşısı Hocazâde Mehmed Enverî, XVIII. yüzyılda Zeyrek Camii müezzini Hüseyin Dede, XIX.

yüzyılda Çilingirzâde Ahmed Ağa, Hamâmîzâde ve Dellâlzâde İsmâil efendiler, Şâkir Ağa, Suyolcuzâde Mehmed Efendi, Basmacı Abdi Efendi, Sermüezzin Rifat Bey, XX. yüzyılda Süleymaniye Camii müezzinbaşısı Hâfız Kemal, Sultan Selim Camii müezzini Süleyman Efendi (Erguner), Kemal Batanay ve Ali Rıza Sağman sayılabilir.

Cumhuriyet Dönemi. Osmanlı Devleti'nde din işlerini yürüten meşihat makamının gördüğü hizmetler Cumhuriyet'in ilk yıllarında Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti tarafından yürütülmüştür. 3 Mart 1340 (1924) tarihli kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Bütün cami, mescid, tekke ve zâviyelerin yönetimiyle buralarda görevli personel Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların idaresi ise Evkaf Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Bundan sonra çıkarılan bütçe kanunlarında müezzinler, imam, hatip ve kayyımlar "hayrât-ı şerîfe hademesi" unvanıyla anılmıştır. İlk defa 1927 yılı bütçe kanunlarında gösterilen Diyanet İşleri Reisliği'nin kadrolarında imam, hatip, müezzin ve kayyımların toplam sayısının 5668 kişi olduğu görülmektedir. İleriki yıllarda müezzinlerin sayısında diğer cami görevlileriyle birlikte bir azalma meydana gelmiş, ücretlerin çok düşük olması sebebiyle müezzinler başka işlerde çalışmak zorunda kalmış, birçoğu da bu görevi fahrî olarak yürütmüştür. 1931'de bütün cami ve mescidlerin idaresi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş ve bu uygulama 1950'ye kadar devam etmiştir. Aynı yıl çıkarılan kanunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müezzin-kayyım kadroları "hayrat hademesi" şeklinde kaydedilmiştir. 22 Haziran 1965 tarihli kanunla hayrat hademesi tabiri "cami görevlileri" olarak değiştirilmiş ve müezzinler, diğer cami görevlileriyle birlikte 14 Temmuz 1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kapsamına alınmıştır. 15 Eylül 1967 tarihli yönetmeliğin 5. maddesinde müezzin-kayyımların görevleri yeniden tanımlanmış, müezzinler kayyımı bulunmayan camilerde bu görevle de yükümlü tutulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında müftülerin başkanlığında oluşturulan komisyonlar tarafından imtihan edilerek meslekî yeterliliklerine karar verilen müezzinlerin görevleri çeşitli tarihlerde çıkarılan tüzük, yönetmelik ve yönergelerle belirlenmiştir. 1965 tarihli kanunla bütün din görevlileri için belli nitelikler ve öğrenim şartları konulmuştur. Ücretlerini Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alan mülhak vakıflara bağlı camilerde görev yapan müezzinler 24 Mart 1977 tarih ve 2088 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı kadrolarına geçirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'ne göre (md. 5) müezzin-kayyım olabilmek için lise veya dengi okul mezunu ve hâfız olmak gerekmektedir, ancak imam-hatip lisesi mezunları için hâfızlık şartı aranmamaktadır. Halen (Eylül 2005) toplam 10.546 müezzin-kayyım kadrosunun 982'si boş durumdadır. Bir kısım selâtin camileriyle cemaati kalabalık camilere birden çok müezzin tayin edilmiştir. 1950'den önce Eyüp Sultan'da on, Fâtih, Sultan Ahmed, Beyazıt camileriyle, Yenicami'de, Vâlide-i Atik Camisi'nde dokuz, Nuruosmaniye'de altı müezzin görev yaparken günümüzde bu sayı üçe kadar düşmüştür. Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında dinî mûsiki alanında geniş bilgi sahibi olan müezzinler cami mûsikisine dair bütün icraları yerine getirebiliyorlardı.

Fıkhî Hükümler. Müezzinlik sâlih amellerin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber, çeşitli hadislerinde müezzinlik görevinin önemini ve ezan okumanın faziletini belirtmiştir (meselâ bk. Buhârî, "Eẕân", 4, 9; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 60). Bu rivayetler fıkıh literatüründe müezzinlikle ilgili hükümlerin kaynağını teşkil etmiştir. Hanefîlik dışındaki mezhepler müezzinin erkek olması gerektiği görüşündedir. Hanefîler'e göre ise kadının ezan okuması câiz olmakla birlikte mekruhtur. Müezzinin temyiz çağına gelmiş olması gerekir. Müezzin namaz vakitleri konusunda bilgi sahibi olmalıdır. İmamlık ve müezzinliğin aynı kişi tarafından yapılması âlimlerin çoğunluğuna göre müstehaptır. Bu iki görevden hangisinin daha faziletli olduğu hususu tartışmalıdır. Resûl-i Ekrem'in Medine'de birden fazla müezzininin bulunmasından hareketle bir camide birden çok müezzinin görevlendirilebileceğine hükmedilmiştir (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, I, 429). Müezzinin gür ve güzel sesli olması, ezanı ayakta ve yüksekçe bir yere çıkıp dinleyenlerin tekrarına imkân verecek şekilde yavaş okuması, sesin daha güçlü çıkmasına yardımcı olacağı için şahadet parmaklarının uçlarını kulaklarına götürmesi veya ellerini kulaklarının üzerine koyması, kıbleye yönelmesi, "hayye ale's-salâh" derken yüzünü sağa, "hayye ale'l-felâh" derken sola çevirmesi, sabah ezanında "tesvîb" yapması, minarede dönerek okuması ve abdestli olması müstehaptır (ayrıca bk. EZAN).

Müezzinlerin ücret almasının câiz olup olmadığı ihtilâf konusudur. Bu hususta olumsuz görüş bildirenler, müezzinlik ve imamlık için ücret alınmamasını tavsiye eden hadislerin ve sahâbî sözlerinin yanı sıra (İbn Mâce, "Eẕân", 3; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 40) ibadetlerin sırf Allah rızâsı için yapıldığında makbul sayılacağı, ibadetin ücret karşılığı ifasını konu alan bir akdin geçerli kabul edilmeyeceği gibi hususları gerekçe olarak ileri sürmüşlerdir. İlk dönem Hanefî âlimleriyle Hanbelîler de müezzinlik karşılığında ücret alınmasının câiz olmadığı görüşündedir. Şâfiî ve Mâlikîler'e göre ise ezan okuma karşılığında ücret alınabilir. Son dönem Hanefî âlimleri de zaman içerisinde müezzinlik hizmetini karşılıksız yapacak kimselerin azalmasını göz önüne alarak ücret almanın cevazına hükmetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Ali Emîrî (IV. Mehmed), nr. 8990; BA, *MD*, nr. 33, hk. 28; nr. 41, hk. 44; nr. 43, hk. 270; nr. 45, hk. 3577; nr. 47, hk. 538; nr. 1049, s. 73; BA, A.MKT.MHM, nr. 253; BA, A. MKT.NZD, nr. 48/46, 120/55, 162/51, 169/20, 223/16, 226/68; BA, A.DVN.MHM, nr. 98/-2; BA, KK, nr. 3400, s. 94; nr. 3487, s. 93; nr. 3502, s. 82; nr. 6977, s. 103; BA, D. KRZ, nr. 33209, s. 76, 126; nr. 33405, s. 82; nr. 33474, s. 35; BA, DH. EUM. AYŞ, nr. 42, 53; BA, YPRK. HH, nr. 6/59; BA, İrâde-Dâhiliye, nr. 8231; Üsküdar Şer'iyye Sicili, nr. 29, s. 110a/1; *Müsned*, I, 181; II, 172, 232, 284; III, 169, 264; IV, 169, 217; V, 260; Dârimî, "Ṣalât", 7; Buhârî, "Vuḍû", 5, "Mevâḳītü'ṣ-ṣalât", 9-10, "Ṣalât", 10, 30, "Eẕân", 1-9, 17, 41, "Cum'a", 21-23; İbn Mâce, "Eẕân", 1-5; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 30-34, 39-40, 60, "İmâre", 35; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muṣannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I, 459-460, 464; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt* (nşr. M. Abdülkādir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 189-191; III, 176-179; IV, 23; V, 277, 297; VI, 7-8, 133, 251; VII, 613; VIII, 335; Belâzürî, *Fütûḥ* (Fayda), s. 131, 145, 166, 427, 507; İbnü'l-Fakīh, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1416/1996, s. 202, 208, 316; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), II, 418, 632; III, 274, 283, 566; IV, 302, 423; V, 120, 372, 401; VI, 466, 582; VII, 148, 613; VIII, 219, 439, 532-533, 555, 570; IX, 34, 107, 210-211; Makdisî, *Aḥsenü't-teḳāsîm*, s. 100, 129, 182, 205, 327, 439-440; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344-52, I, 429; VI, 80; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, II, 81; V, 400, 416; XIV, 64; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Beyrut 1983, s. 109; İbn Asâkir, *Târîḫu Dımaşḳ* (Amrî), II, 148, 288-321; LXVI, 123, 181; İbn Cübeyr, *er-Riḥle*, Beyrut, ts. (Dârü'ş-şarki'l-Arabî), s. 63, 68, 69, 106, 116, 147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 69, 193; IX, 34; X, 63, 108, 158, 208-209; XI, 447-448; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçuknâme* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 119, 345; İbnü'l-Uhuvve, *Me'âlimü'l-ḳurbe fî aḥkâmi'l-ḥisbe* (nşr. R. Levy), London 1938, s. 172-179; Eflâkî, *Menâḳıbü'l-'ârifîn*, I, 187-188, 207; II, 161; İbn Battûta, *er-Riḥle* (nşr. Ali el-Muntasır el-Kettânî), Beyrut 1405/1985, I, 105, 121, 139, 179-181, 184-185, 252, 267, 400; II, 516, 580, 597, 669; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 104, 333; IX, 193; XI, 247, 284, 287; XII, 134, 283, 318, 346; XIII, 34, 101, 368; XIV, 54, 58-59, 68,

72-73, 122, 125-126, 143, 173, 177, 180, 186, 205, 219, 221, 244-246, 269, 307, 333; *Kitâbü Vaḳfi's-Sulṭân en-Nâṣır* (nşr. Hüveydâ el-Hârisî), Beyrut 1422/2001, s. 157-158, 214; İbn Haldûn, *Muḳaddime* (nşr. Derviş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 238, 393-394; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ*, X, 266; XIV, 177-178; Makrîzî, *el-Ḫıṭaṭ*, II, 367-368, 394-395, 438-439; III, 370; IV, 8-9, 13, 45-51, 163-165, 295-296, 409; *Tecrid Tercemesi*, II, 567; Nuaymî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 228; II, 130, 310-311; Nûreddin el-Halebî, *İnsânü'l-ʿuyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 296 vd., 437, 525, 540; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Târihi* (haz. Ziya Yılmazer), Ankara 2003, I, 20, 54, 285, 297, 653, 655; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 224-226; V, 209; VII, 10, 33, 94, 182; VIII, 87, 208-209, 269, 287; IX, 13, 51, 87, 119, 169, 205, 234, 271, 285, 313, 377, 388; Hezârfen, *Telhîsü'l-beyân* (nşr. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 94, 234; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 69, 184, 278, 334; Hızır İlyas, *Târîh-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 33, 48, 55, 122, 178-179, 190, 252-253, 307, 440-441, 446, 455; Mehmed Emin Behiç, *Sevânihü'l-levâyih* (haz. Ali Osman Çınar, yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, vr. 7[b], 8[a], 12[a-b]; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 9, 36; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 76, 90; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, 270-271, 478; II, 579-580; VI, 3507, 3535; İbnülemin-Hüseyin Hüsâmeddin [Yasar], *Evḳâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkîlâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Aḥvâli*, İstanbul 1335, s. 247; Mahmûd Muhammed es-Sübkî, *el-Menhelü'l-ʿaẕbü'l-mevrûd*, Riyad, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), IV, 125, 179, 193, 209-210; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 40, 163; V, 1349; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 232, 453; II, 102; Barkan, *Kanunlar*, s. 32, 36, 50, 384; a.mlf., *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, I, 689; II, 764, 851, 1037, 1039, 1043, 1070, 1108-1109, 1134; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Dîn'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 96, 101, 126, 129, 134; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-veẓâ'if ʿale'l-âṣâri'l-ʿArabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye), III, 1163-1168; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fiḳhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985, I, 533-562; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 156-160; II, 49-50; N. Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar* (trc. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s. 38; Dayfullah Yahyâ ez-Zehrânî, *en-Nafaḳât ve idâretühâ fi'd-devleti'l-ʿAbbâsiyye*, Mekke 1406/1986, s. 206, 470; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 57, 87, 92, 95-97; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 48; a.mlf., *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005, s. 339; Sadi Kucur, *Vakfiyelere Göre Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-22, 91-92; Râşid el-Kahtânî, *Evḳâfü's-Sulṭâni'l-Eşref Şaʿbân ʿale'l-Ḥaremeyn*, Riyad 1414/1994, s. 98-99, 120-121; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1996, I, 13, 121; II, 275; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü: 1585-1683*, Sivas 1998, s. 76-77, 174, 233; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 1-3, 29, 36-37, 46-48, 51-54, 67-68; Osman G. Özgüdenli, "Bir İlhânlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler*, İstanbul 2003, I, 116; Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleten*, X/39 (1946), s. 482-483; Haluk Dursun, "20. Yüzyılda İstanbul'da Cami Musikisi ve Müezzinler", *KAM*, XVII/2 (1988), s. 27-33; "Ezân", *Mv.F*, II, 367-369.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

MÜEZZİNOVİÇ, Mehmet
(1913-1981)

Bosna-Hersekli epigrafi uzmanı.

29 Temmuz 1913'te Saraybosna'da doğdu. Babası, Müezzinoviç ailesine mensup bir âlim olan Mustafa Efendi'dir. Dinî eğitim yanında özel hocalardan Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden (1935) ve Yüksek İslâm Şeriat-Teoloji Okulu'ndan (1939) mezun oldu. Saraybosna'daki liselerde din dersi hocalığı yaptı (1940-1945). Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde müderrislik ve sekreterlik görevlerinde bulundu (1945-1949). Ardından Saraybosna'daki devlet matbaasına musahhih olarak tayin edildi. Bosna-Hersek Tarihî Âbideler ve Tabiatta Nâdir Eserleri Koruma Derneği'nde görevlendirildi (1951) ve kitâbelerin kayıt ve çözümlenmesi işiyle meşgul oldu. 1 Ocak 1980'de emekli oluncaya kadar bu vazifesini sürdürdü. Müezzinoviç ayrıca babasından sonra otuz altı yıl Saraybosna'daki Vekilharç Camii imamlığı yaptı ve Gazi Hüsrev Bey Camii'nde cüzhanlık görevini üstlendi.

Mehmet Müezzinoviç, 1972'de kurulan *Anali Gazi Husrevbegove Biblioteke (Anali GHB)* dergisinin redaksiyon heyeti üyesi ve teknik sorumlusu idi. *Naše Starine* adlı derginin teknik redaktörlüğünü yaptı. Kasım Dobrača'nın vefatından (ö. 1979) sonra onun hazırladığı *Katalog Arapskih, Turskih-i Perzijskih Rukopisa* adlı eserin II. cildinin redaksiyon sorumluluğunu üstlendi. Saraybosna'daki ilmî çevrelerde iyi bir hattat olarak tanınan Müezzinoviç'in Bosna-Hersek'teki kitâbelerin tesbitinde büyük hizmetleri oldu. Bosna-Hersek'i birkaç defa baştan başa dolaştı ve birçok kitâbeyi kaydetti. Ayrıca Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Kosova'ya davet edildi. Buralarda ve bilhassa Kalkandelen, Ohri, Prizren, Kaçanik, İpek, Novi Pazar, Bijelo Polje ve Bar şehirlerinde bulunan Osmanlı dönemine ait kitâbeler hakkında önemli araştırmalar yaptı. 14 Mayıs 1981 tarihinde vefat etti. Mehmet Müezzinoviç, Osmanlı dönemine ait epigrafi ekolünün tek temsilcisi olarak kabul edilir. Başarılı çalışmalarından dolayı "Saraybosna şehrinin 6 Nisan ödülü" ile "Veselin Masleša Ödülü"nü kazanmıştır.

Eserleri. 1. *Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini*. Veselin Masleša tarafından neşredilen eserin I. cildi Saraybosna'daki kitâbeleri içerir (Sarajevo 1974). II. ciltte Doğu ve Orta Bosna'ya ait İslâmî epigrafi çalışmaları yer almıştır (Sarajevo 1977). III. cilt Bosanska Krajina, Batı Bosna ve Hersek bölgelerindeki kitâbeleri ihtiva eder (Sarajevo 1982). Eserde 1500'e yakın kitâbenin Osmanlı Türkçesi ile asılları ve Boşnakça çevirileri, 1800'e yakın kitâbenin de kısmen orijinalleri ve çevirileri yer alır. Kitaba Osmanlı mimarisine ait eserler ve mezar taşlarıyla ilgili fotoğraflar da konulmuş, ciltlerin sonunda Bosna-Hersek'te meşhur olan 100'den fazla epigrafi uzmanına yer verilmiştir. 2. *Gazi Husrevbegova Biblioteka u Sarajevu* (Sarajevo 1968). Bu broşürde Sarayova'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi tanıtılmaktadır. 3. *Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini* (Džemal Čelić ile birlikte, Sarajevo 1969). Akademik çevrelerde Bosna-Hersek'teki tarihî köprüler hakkında yapılan ilmî bir çalışma olarak tanınmaktadır. 4. *Uloga Džamije Mehmed-bega Stočanina u Formiranju Gornjeg Vakufa-Povodom Nove Izgradnje Džamije* (Gornji Vakuf'un inşası konusunda Mehmed Bey Stoçanin Camii'nin rolü-yenicaminin inşası münasebetiyle; Muhammed Hacıyahiç ile birlikte, Gornji Vakuf 1971). 5. *Gazi Husrevbegova Biblioteka* (Mahmud Traljić ile beraber, Sarajevo 1982). Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ni tanıtan broşürün Arapça ve İngilizce baskıları da mevcuttur.

Müezzinoviç, Mula Mustafa Başeski tarafından Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan *Mecmua* adlı eseri Boşnakça'ya tercüme etmiştir (Sarajevo 1968, 1981). Bir başka tercümesi de Livnolu Hacı Yûsuf'un 1615'te yine Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı hac seyahatiyle ilgili kitabıdır. Eser önce *Život* adlı dergide yayımlanmış (XLV/4 [Sarajevo 1974], s. 439-477), daha sonra kitap halinde neşredilmiştir (Sarajevo 1981). Diğer bir çevirisi Üsküplü Hacı Mustafa'nın yine hac seyahatine dair makalesidir (*Islamska Misao*, II [Sarajevo 1980], s. 24-40). Müezzinoviç'in vefatından kısa bir süre önce Mostar müftüsü Sıdkı Sarajlić'in Arapça kaleme aldığı bir eseri Boşnakça'-